

УДК 811.161.2:81'282.2

Марина ДЕЛЮСТО

**УКРАЇНСЬКО-БОЛГАРСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ПАРАЛЕЛІ В ГОВІРКАХ
МЕЖИРІЧЧЯ ДНІСТРА І ДУНАЮ**

У статті описано паралельні лексичні елементи різної генези в українських і болгарських говірках межиріччя Дністра і Дунаю – полімовному регіоні півдня Одещини України, де побутують також румунські, гагаузькі, російські та ін. говірки. Автор доводить, що більшість з цих інтегральних лексем постали саме на цій території, внаслідок контактування різносистемних мов.

Ключові слова: українська говірка, болгарська говірка, межиріччя Дністра і Дунаю, лексичні паралелі.

У Південній Бессарабії, Буджаці – на території між Дністром і Дунаєм на півдні Одеської обл. України – поруч з українцями (40,2%) упродовж майже двохсот років мешкають представники інших етносів – болгари, румуни, молдовани, росіяни, гагаузи, албанці, цигани, а з 20-х рр. ХІХ ст. і до 40-х рр. ХХ тут жили й німці. Полімовність, наслідком якої закономірно стала активна міжмовна і міжговіркова інтерференція, постійно привертала увагу лінгвістів (праці В. П. Дроздовського, А. М. Муқан, П. Ю. Гриценка, О. О. Мірошніченко, Л. Л. Касаткіна, Ю. О. Карпенка, В. О. Колесник, С. І. Георгієвої, П. Д. Кісеолар та ін.). Примітно також, що, незважаючи на різні суспільні й історичні події, особливою рисою лінгвістичного ареалу залишається безконфліктність взаємодії мов/діалектів, «висока терпимість поліетнічного населення як до самих мов, які тут функціонують, так і до фактів інтерференції в контактних мовах¹». Це посилює зацікавлення мовним життям регіону не лише українських, а й зарубіжних дослідників², актуалізує детальний аналіз напрямів і векторів мовних змін, динаміки, хронології мовних явищ, спільних інтерферем для носіїв різносистемних мов регіону.

Мета статті – описати українсько-болгарські лексичні паралелі різних тематичних груп у говірках межиріччя Дністра і Дунаю, окреслити шляхи їхньої появи, схарактеризувати динамічні процеси на лексичному рівні в досліджуваних

¹ Колесников О. Етномовна ситуація і питання мовної політики в Українському Придунав'ї // Південь України. Одеса. Четвертий міжнародний конгрес українців (Одеса, 26-29 серпня 1999 р.): доповіді та повідомлення. – Одеса, 1999. – С. 275

² Див.: Schmidt U. Bessarabian. Deutsche Kolonisten am Schwarzen Meer / U. Schmidt. – Potsdam : Deutsches Kulturforum цstliches Europa, 2008. – 420 S.

ідіомах, визначити напрями й ступінь взаємодії українських і болгарських діалектних систем в ареалі.

Джерелами дослідження, окрім власних спостережень над діалектним мовленням, стали лінгвогеографічні (АУМ, АУГК, АБГ) і лексикографічні (Моск., СД, СУГО, ЕСУМ, ГБК, ЕОГС, СГК, БЕР, РМС, ГРМС) праці.

Відзначимо, що аналіз семантичних і формальних відповідностей у говірках різних мов регіону вже показав свою плідність щодо виявлення динамічних тенденцій. Так, С. Б. Бернштейн, досліджуючи болгарську говірку с. Кубеї Болградського р-ну, зауважив збереження архаїчного сливенського діалекту місцевими гагаузами, рідною для яких є гагаузька (тюркська) мова, натомість перемогу шуменського діалекту пізніших переселенців над рідним для перших колоністів сливенським у мовленні місцевих болгар³. Слід також наголосити, що і українські, і болгарські говірки ареалу виявляють значну диференціацію⁴. Зокрема, майже суцільний українськомовний масив становлять Білгород-Дністровський, Саратський і Татарбунарський р-ни, натомість Арцизький, Тарутинський, Ізмаїльський, Кілійський є значно строкатішими в мовному плані, а подекуди українські говірки постають у вигляді генетично різнотипних ідіолектів у чужомовному домінантному середовищі болгарської, гагаузької, румунської мов (Болградський, Ренійський р-ни).

Проведений аналіз свідчить, що в мовленні носіїв українських і болгарських говірок регіону найбільше новосформованих інтегральних елементів виникло внаслідок впливу румунської мови та її говірок. Насамперед це пов'язано з пануванням на території Південної Бессарабії Румунії у 1856, 1857–1878 рр., 1918–1940 рр., 1941–1944 р. та насильницькою політикою румунізації, яка вимагала обов'язкового вивчення румунської мови і забороняла інші. Спогади носіїв різних етносів щодо цього періоду ще живуть у записаних діалектних текстах: *кр'єст 'йан'ет'е са били нальгани ут Румынскуту правит'елству и били многу притисн'ени* (ГБК, с. 371); *в школї вчили по румунскї // дисциплина в нас була // прийде вчителка / буна зиуа 'добрий день' / вс'і на ноги // ну йак т'ілки провинивса // украли шо-небуд' / тоді тоже / держиса // вилуп'ат румуни / страшно за таке діло // судити не судили / но били //* (с. Молодове Саратського району).

Динаміка в ареалі стосується не лише мовного / діалектного, але й етнічного складу населених пунктів. Пор.: с. Бабелі (Озерне) Ізмаїльського р-ну колись було болгарсько-молдовським, а тепер суто молдовське, у с. Долинському (Анадол) Ренійського р-ну болгарська мова зараз зникає, оскільки усі місцеві болгари своєю рідною мовою вважають молдовську⁵, с. Каланчак Ізмаїльського р-ну було засноване як українське, але тепер є домінантно болгарським, с. Трапівка Татарбунарського р-ну тепер домінантно українське, було заселене після виходу турків і татар з Бессарабії спочатку болгарами⁶.

³ Бернштейн С. Б. Из проблематики диалектологии и лингвогеографии. Сборник статей. – М.: «Индрик», 2000. – С. 30

⁴ Див: Колесник В. О. Дебалканізація болгарських переселенських говірок в Україні. Граматична система: [монографія] / В. О. Колесник. – Одеса: Астропринт, 2003. – 231 с.; Колесников А. О. Морфологія українських південнобессарабських говірок: генеза і динаміка: [монографія]; відп. ред. П. Ю. Гриценко. – Ізмаїл: «СМИЛ», 2015. – 676 с.

⁵ Бернштейн С. Б. Из проблематики диалектологии и лингвогеографии. Сборник статей. – М.: «Индрик», 2000. – С. 54.

⁶ Колесников А. О. Морфологія українських південнобессарабських говірок: генеза і

Не можна з певністю стверджувати, що всі інтегральні риси українських і румунських говірок, що виникли під впливом румунської мови утворилися саме на теренах Південної Бессарабії, адже контакт з румунською мовою властивий і материнським ареалам обох мов. Зокрема, уважаємо, що спостережена в деяких болгарських⁷ і українських⁸ говірках ареалу частка *май* зі значенням ступенів порівняння була запозичена саме протоговірками на материнській території. Але основна маса спільної повнозначної лексики, на нашу думку, є результатом інтерференції в ареалі.

Закономірно інтегральними для болгарських і українських говірок виявляються лексеми тематичних груп 'трудова діяльність людини', 'побут', 'ботанічна лексика', 'обрядова лексика', запозичені з румунської мови, напр.: в укр. – *бурдейя* 'мала чепурна хата' [АУМ, НМ, 159], *бурд'ій*, *бурдейка* 'землянка, яку копають для житла, дах мастять глиною' [СУГО, 30–31; АУГК, к. 95], в болг. – *бурдей*, *бурдейка* 'землянка; хатина, халуца', 'сарай' [ГБК, 38], а ще *бурдей*, *бурдел'а* 'сьогодні мала однокімнатна хата для вівчарів у полі' [СГК, 119]; в укр. – *каруца* 'віз', 'старий віз' [СУГО, 93], в болг. – 'тс' [АБГ, к. 93; ЕОГС, 248]; в укр. – *пан'ера* 'великий кошик круглої форми', 'кошик, сплетений з верболозу, у якому переносять і перевозять різні овочі' [АУМ, НМ, 112], [СУГО, 145; СД, 115], в болг. – *панер*, *панера* 'корзина з ручками для трави' [ГБК, 205]; в укр. – *тава* 'жаровня для випікання хліба, інших виробів з тіста' [СУГО, 186; Дрозд., 421; ЕСУМ V, 500], в болг. – *тава* 'малий круглий посуд з жерсті для запікання їжі' [СГК, 133]; в укр. – *магар* 'віслоп', 'дурень' [СУГО, 122], в болг. – *магар'а*, *магаре* 'тс' [ГБК, 167]; в укр. – *струнга* 'місце в кошарі, де доять овець', 'обгороджене в полі місце, де доять овець' [СУГО, 185], в болг. – *струнга*, *струнка* 'тс' [ГБК, 285; СГК, 132]; в укр. і в болг. – *примар* 'примар, керівник адміністрації села за румунської влади' [ГБК, 228]; в укр. – *колиба*, *кол'іба*, *кулеба*, *кулиба* 'курінь для сторожів, пастухів', 'землянка, яку накривали так само, як курінь' [СУГО, 122–123], у болг. – *колиба*, *кулиба* 'мала будівля з легкого матеріалу' [БЕР, Т. II, 555, 556; Будж., 233]; в укр. – *котлон*, *кутлон* 'літня пічка надворі, складена з каменю чи цегли без чавунної плити', 'плита на зразок кабиці' [СУГО, 106; СД, 78; Моск., 44], у болг. – *котлон*, *кутлон* 'пристрій з двох цеглин, між якими горіло вогнище і там надворі готувалася їжа', 'піч' [ЕОГС, 252; СГК, 125; БЕР, Т. II, 677; Будж., 235]; в укр. – *т'аска*, *т'аски* 'прес для видушування соку з перемеленого винограду' [СУГО, 195; Моск., 70], 'гвинтовий прес для видушування вина' [СД, 137; АУГК, к. 86], у болг. – *т'аска* 'тс' [СГК, 133], 'ящик' [ГБК, 306], пор. [РМС, 335]; в укр. – *саламур*, *сал'амур*, *саламура* 'солоний розчин, у якому зберігається бринза', 'солоня юшка, яка вживається як приправа до вареної риби', 'розчин солі з водою, у якому солять рибу', 'ропа' [СД; СУГО, 176], похідні – *саламурити* 'кидати м'ясо до ропи', *саламур'іка* 'приготовлена дрібна риба для їжі, присмажена і підсолена' [СУГО, 176], у болг. – *саламур*, *саламура* 'розсіл' [ЕОГС, 265; ГБК, 260]; в укр. – *панушойа*, *пан'шойа*, *пануша* 'кукурудза, *Zea mays* L.' [АУМ, к. 110; СУГО, 146; АУГК, к. 89], в болг. – *пушой* [ЕОГС, 263]; в укр. – *панур*, *панура*, *панора* 'багаторічна трав'яниста рослина родини рогузових', 'рогіз', 'очерет' [СУГО, 146], в болг. – *панур* 'тс'

динаміка : [монографія]; відп. ред. П. Ю. Гриценко. – Ізмаїл : «СМИЛ», 2015. – С. 57.

⁷ Пор.: *Май тин'ер\лива чур\ба сва\ри* [ЕОГС, 254].

⁸ Колесников А. О. Морфологія українських південнобессарабських говірок: генеза і динаміка : [монографія]; відп. ред. П. Ю. Гриценко. – Ізмаїл : «СМИЛ», 2015. – С. 287.

[ГБК, 206]; в укр. – *к^лака* ‘особливий вид гуртової праці, товариської, родинної допомоги, за яку не платили, а тільки частували’ ‘толока’ [АУМ, к. 108; СУГО, 98, 99; СД, 73; АУГК, к. 92], в болг. – *к^лака* ‘тс’ [Будж., 260], *т^лака* ‘толока, вечорниці’ [ГБК, 298]; в укр. – *бу^лжора* ‘півонія, *Raeonia L.*’ [СУГО, 29], у болг. – *бу^лжор* ‘тс’ [ГБК, 367; ЕОГС, 234].

Дослідники відзначають, що вплив на українські говірки болгарської та гагаузької мов на сьогодні вивчений слабо, спостерігається насамперед на рівні лексики й стосується населених пунктів із безпосереднім міжмовним контактуванням⁹. Тематична група ‘побут’ містить чимало спільних елементів **тюркського походження**, що в українських говірках з’явилися внаслідок контактування з носіями різних говірок ареалу, але передусім болгарських, адже представники останніх найбільше контактували з тюркомовним населенням, напр.: в укр. – *мандж^а* ‘страва з овочів (помідорів, перцю)’ [СУГО, 123], у болг. – *манджа*, *манжа* ‘страва з картоплі, помідорів, цибулі, перцю; овочевий соус’, ‘їжа, страва’ [ГБК, 170]; в укр. – *магала* ‘загальна назва кутка села’, ‘кількість людей – 15-20 чол.’ [СУГО, 122], у болг. – *магала* (*махала*), *махла* ‘квартал; куток села’ [ЕОГС, 255]; в укр. – *гарман* ‘місце в полі, де просушують і очищають зерно, тік’, ‘город’, ‘місце, де гарманували’, ‘ділянка землі біля хати, де раніше був тік, на якому молотили запряженими кіннями або волами’ [СУГО, 49; СД, 37], у болг. – *арман*, *арман* ‘тс’ [ГБК, 19–20; Будж., 243], ‘місце у дворі, де обробляють виноград для виготовлення вина’ [СГК, 117]; в укр. – *каварма* ‘страва, виготовлена з пересмаженого овечого м’яса і жиру’ [СУГО, 89], у болг. – *каварма*, *кавърмъ*, *къвърмъ* ‘тс’ [ЕОГС, 247], а також ‘страва, виготовлена із смаженого м’яса’ [ГБК, 120]; в укр. – *терпан*, *те^рпан*, *тирпан* ‘скісок, різак, яким косять очерет’ [Моск., 70; СУГО, 189], ‘одрубок коси на вкороченому держаку; *тирпаном* жнуть очерет, рогозу’ [Дрозд., 307], у болг. – *тарпан* ‘серп’, *тарпанче*, *търпанче* ‘серпок’ [ГБК, 294; ЕОГС, 269]; в укр. – *урда* ‘поганого гатунку рідкий сир, який не можна спресувати’ [Моск., 72], у болг. – *урда* ‘відвар з овечого молока’, ‘гра, лапта’ [ЕОГС, 272]; в укр. – *чамур* ‘заміс глини’ [Моск., 75], ‘розчин з глини й піску, який використовують при будівництві печі, груби та ін.’, ‘суміш глини з соломою’, *перен*. ‘глиняна огорожа’ [СУГО, 207; Дрозд., 382], у болг. – *чамур* ‘розчин з глини й піску’ [ЕОГС, 276], *на (за) чамур* ‘толока (будувати дім)’ [ГБК, 334; Будж., 233], пор. також [ГРМС, 528], [ЕСУМ II, 47].

Певна кількість лексем в українських говірках запозичена безпосередньо з **болгарської мови**, як-от: в укр. – *градина*, *градина* ‘поливний колгоспний город’, ‘город біля хати’, ‘виноградник’ [СУГО, 57; Дрозд., 306], в болг. – *градина* ‘місце у дворі перед хатою, де влітку держать птицю’ [ГБК, 66]; в укр. – *вада* ‘рівчачок на поливних городах, яким тече вода на грядки’ [Дрозд., 306; СУГО, 34], у болг. – *вада* ‘тс’ [ГБК, 43]; в укр. – *коф’їя*, *куф’їя* (болг. – *кофа*) ‘специфічне водоймище з якого черпається вода’ [Дрозд., 306], в болг. – *куф’їя*, *куйїя* ‘обпалена яма для зберігання зерна’ [Будж., 235]; в укр. *ду^лап* – ‘поливна машина, водочерпалка’ [Моск., 33; Дрозд., 307; СУГО, 73, 74], ‘шафа’ [Дрозд., 306], запозичення з тюркської мови за болгарського посередництва [БЕР I, 409]; в укр. – *соба* ‘піч, що опалюється з сіней’ [СУГО, 181; СД, 125; Моск., 67], у болг.

⁹ Гриценко П. Ю. Межиріччя Дністра і Дунаю у світлі лінгвістичної географії (стан і пріоритети) / П. Ю. Гриценко // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Ізмаїл, 2006. – Вип. 21. – С. 3–4; Колесников А. О. Морфологія українських південнобесарабських говірок: генеза і динаміка : [монографія]; відп. ред. П. Ю. Гриценко. – Ізмаїл : «СМИЛ», 2015. – С. 44.

– *соба* ‘велика вбудована у літню кухню піч’, ‘піч у дворі для випікання хлібу’ [СГК, 131; Будж., 235]; в укр. – *че^лпиц’и*, *че^лпиц’и* ‘черевики’ [Моск., 75; СУГО, 208], ‘кілок, забитий в дно моря, до якого прикріплюються риболовецькі снасті’ [СД, 145], у болг. – *че^лпици*, *ча^лпиц’и* ‘тс’, ‘чоловіче взуття (старе)’ [ГБК, 334, 336]; в укр. – *парал’и^лйа* ‘чоловіча шляпа’ [Дрозд., 306], у болг. – *парал’и^лйа*, *парл’и^лйа* ‘капелюх’, ‘капелюх з широкими полями’ ‘голова соняшника’ [ЕОГС, 258; ГБК, 206], пор. також *парал’и^лйа* ‘багатий’ [ГБК, 206].

Чимало лексичних елементів запозичили носії болгарських говірок від українських, напр.: *карпетки* ‘шкарпетки’ [ЕОГС, 248], *байстр’ук*, *байстр’учка* [ГБК, 25], *картус* ‘фуражка’ [ЕОГС, 248], *клопот* ‘клопіт, проблема’ [ЕОГС, 249], *галушки* [ЕОГС, 238] тощо.

Отже, українсько-болгарські паралелі в межиріччі Дністра і Дунаю ще потребують докладного вивчення, зокрема в межах проекту «Опис і картографування межиріччя Дністра і Дунаю – нової європейської моделі безконфліктної взаємодії різносистемних мов та діалектів (НДР № 0116U004158)», але вже зараз можна стверджувати, що такі інтегральні риси виходять за межі досліджуваних мов, використовують як джерело запозичення інші мови, проте більшість із цих рис склалося саме на теренах Південної Бессарабії. Показовим щодо цього є наявність відповідних лексичних паралелей у мові південнобессарабських німців, які не мали на материнській території контактів з носіями мов-джерел¹⁰.

Список умовних скорочень

АБГ – Атлас болгарских говоров в СССР / Составители: С. Б. Бернштейн, Е. В. Чешко, Э. И. Зеленина; отв. ред – С. Б. Бернштейн. [Ч. 1. Вступительные статьи, комментарии к картам. – 83 с; Ч. 2. Карты]. – М., 1958.

АУГК – Колесников А. О. Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю / А. О. Колесников. – Ізмаїл : ІРБІС, 2016. – 168 с.

АУМ – Атлас української мови. – Т. 3 [Ч. 1. Слобожанщина, Донеччина і суміжні землі; ч. 2. Нижня Наддніпрянина, Причорномор’я і суміжні землі; ч. 3. Комплексні карти; ч. 4. Некартографовані матеріали]. – К., 2001.

БЕР – Български етимологичен речник / ред. Вл. И. Георгиев. – Т.1. (А–З) – София: Изд-во на БАН, 1971. – 679 с.; Т. 2. (И–КРЕПЯ) – София: Изд-во на БАН, 1979. – 740 с.;

Будж. – Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одессины. / Ред А. И. Кисе, А. А. Пригарин, В. Н. Станко. – Одесса : PostScriptUm – СМІЛ, 2014. – 744 с.

ГБК – Колесник В. О. Говорът на българите в с. Криничне (Чушмелий). Бессарабия. Речник. Български говори в Украйна. Вип. 4. – Одеса, 2008. – 376 с.

ГРМС – Гагаузско-руско-молдавский словарь / Составители: Г. А. Гайдаржи, Е. К. Колца, Л. А. Покровская, Б. П. Тукал; отв. ред. – Н. А. Баскаков. – М., 1973. – 664 с.

Дрозд. – Дроздовський В. П. Українські говірки Бессарабського Примор’я (на матеріалі обстеження Саратського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області): дис. ... кандидата філол. наук : 661 / Дроздовський Володимир Петрович. – Одеса, 1962. – Ч. I. – 473 с.

ЕОГС – Колесник В. А. Евгеновка /Арса/ Ономастика. Говор. Словарь / В. А. Колесник. – Одесса : Гермес, 2001. – 287 с. – (Българските говори на Украйна; Т. 3).

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : У 7 т. / Ред. кол.: О. С. Мельничук [голов. ред.] та ін. – К. : Наукова думка, 1983. – (Словники України).

Моск. – Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. До IV Міжнародного з’їзду славистів / А. А. Москаленко. – Одеса : Вид-во Одеського пед. ун-ту, 1958. – 78 с.

¹⁰ Шмидт Уте. Бессарабия. Немецкие колонисты Причерноморья: очерки / пер. с нем. В. Шелеста ; под ред. к.и.н. А. И. Савина. – Одесса : Optimum, 2015. – С. 422–427.

- РМС – Борш А. Запорожан И. Дикционар рус-молдовенеск. – Кишинэу: РПЕСМ, 1990. – 504 паж.
- СГК – Барболова З. Особености на българския говор в с. Червоноармейское (Кубей), Болградски район, Одеска област в Украина. – Одеса: Астропринт, 1999. – 151 с.
- СД – Дроздовський В. П. Українські говірки Бессарабського Примор'я (на матеріалі обстеження Саратського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області): дис. ... кандидата філол. наук : 661 / Дроздовський Володимир Петрович. – Одеса, 1962. – Ч. II. Додатки – 244 с.
- СУГО – Словник українських говорів Одещини / гол. редактор О. І. Бондар. – Одеса, 2011. – 223 с.

Марина Делюсто

Украинско-болгарские лексические параллели в говорах междуречья Днестра и Дуная

В статье описываются параллельные лексические элементы разного генезиса в украинских и болгарских говорах междуречья Днестра и Дуная – полиязычном регионе юга Одесской области, где также бытуют румынские, гагаузские, русские и др. говоры. Автор доказывает, что большинство из этих интегральных лексем возникли именно на этой территории, вследствие контактирования разносистемных языков.

Ключевые слова: украинский говор, болгарский говор, междуречье Днестра и Дуная, лексические параллели.

Maryna Delyusto

Ukrainian-Bulgarian parallels in dialects spread between the Danube and the Dniester rivers

The article deals with the lexical parallels of different origin in Ukrainian and Bulgarian dialects spread between the Danube and the Dniester rivers – multi-lingual area on the South of Odessa region, where Romanian, Russian, Gagauz dialects also exist. The author proves that majority of these common lexemes exactly appeared on this territory as a result of interaction of different system languages.

Key words: Ukrainian dialect, Bulgarian dialect, area between the Danube and the Dniester rivers, lexical parallels.